

میزان آگاهی متهمان از حقوق شهروندی در مرحله مقدماتی دادرسی

(مورد مطالعه: منطقه ۱ شهرداری شهر کرمانشاه)

علیرضا رضائی سیابیدی

کارشناسی ارشد رشته حقوق گرایش جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

مجله علمی تخصصی حقوق و علوم قضایی (سال دوم)

شماره ۲۴ / جلد ۱ / خرداد ۱۳۹۶ / ص ۳۲۷-۳۴۴

چکیده: حقوق شهروندان ایجاب می کند که عوامل نقض قوانین کیفری که به نوعی مضر به حال جامعه اند، دستگیر و محاکمه شوند. دستگیری نیز باید در چارچوب مقررات و با رعایت اصول خاصی صورت گیرد. نگهداری متهمان تحت نظر ضابطان دادگستری در جرایم مشهود از مراحل مهم فرآیند رسیدگی قضایی است. روش مورد استفاده ما در این پژوهش از نوع روش پیمایشی با استفاده از پرسشنامه بوده و جزء تحقیقات کاربردی محسوب می گردد. هدف از انجام این پژوهش بررسی میزان آگاهی متهمان از حقوق شهروندی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری بوده و حجم نمونه در این پژوهش برابر با ۱۰۰ نفر از بازداشتی در کلاتری‌های مناطق ۸ گانه (منطقه ۱ تا منطقه ۸ شهرداری) شهر کرمانشاه بوده که از روش نمونه گیری در دسترس انتخاب شده اند. پایایی این پرسشنامه نیز به روش آزمون آلفای کرونباخ برابر ۰/۷۷ محاسبه و تأیید گردید. تجزیه و تحلیل داده ها بر اساس ماهیت داده ها و شیوه ی بیان فرضیات در قالب آزمون های کیدو تک نمونه‌ای صورت گرفت. یافته های این پژوهش نشان می‌دهند که بر اساس نتایج آزمون فریدمن؛ به ترتیب بیشترین میزان آگاهی تا کمترین میزان آگاهی متهمان از حقوق شهروندی خود عبارتست از: حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب، حق رسیدگی بدون تأخیر، حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی، حق تفهیم اتهام، حق اطلاع به خانواده و وکیل، حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی، حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات، حق مکتوب شدن اظهارات، حق سکوت، حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان، حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس، حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی، حق دسترسی به فوریت‌های پزشکی.

واژه های کلیدی: حقوق شهروندی، متهمان، میزان آگاهی، مرحله دادرسی.

مقدمه

حقوق شهروندی هدیه الهی و جزو حقوق ذاتی و فطری انسان هاست. از صفات انسانی محسوب می شود، کسی نمی تواند هدیه کند، غیرقابل انتقال است، تقسیم ناپذیر است، عناصر آن لازم و ملزوم یکدیگر هستند، جهانی است؛ زیرا حق مسلم هر عضو خانواده بشری است و هر فرد در هر مکانی که باشد و از هر رنگ، نژاد، جنس، زبان و مذهبی که باشد استحقاق

برخورداری از آن را دارد، حقوق شهروندی منبعت از تعالیم اسلام می باشد؛ این مفاهیم امروزه جهانی شده و ارزش معنوی پیدا کرده است. (کوشکی، ۱۳۹۲: ۱۲۵)

«حقوق شهروندی» مجموعه حقوقی است برای اتباع کشور در رابطه با مؤسسات عمومی مانند: حقوق اساسی، حق استخدام شدن، حق انتخاب کردن و انتخاب شدن، حق گواهی دادن در مراجع رسمی، حق داوری و مصدق واقع شدن؛ بنابراین واژه مذکور از حقوق سیاسی است. در کشور ما مسلمان بودن شرط برخوردارگی از حقوق شهروندی نیست. در واقع حق شهروندی به اعتبار تابعیت برقرار می شود. بنابراین این تعریف واقعیت است که «حقوق شهروندی» یک مفهوم نسبتاً وسیعی است که شامل حقوق سیاسی و غیرسیاسی (حقوق مدنی و بهره مندی های فردی و اجتماعی که دارای صبغه سیاسی نیستند) می باشد. از این رو می توان گفت که «حقوق شهروندی» شامل هر سه نسل حقوق بشری که در سطح دکترین مطرح شده اند می باشند. این سه نسل شامل حقوق مدنی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و حقوق همبستگی می باشند. (کوشکی، ۱۳۹۲: ۱۲۹)

محتوای قانون اساسی در رابطه با حقوق شهروندی به ۳ دسته تقسیم می شود: دسته نخست: حقوقی که بدون قید و شرط حق همه افراد جامعه شناخته می شود که بیشترین اصول (۱۶ اصل) به حقوق شهروندی مربوط می شود، مانند تامین امنیت قضایی عادلانه شهروند، مسکن، انتخاب شغل. دسته دوم: قوانینی است که در متن اصل قانون مقید و محدود شده که قید حکم به قانون تعیین گردیده است (۷ اصل) «تبعید ممنوع است، مگر به حکم قانون.» دسته سوم: قوانینی است که ناظر بر (حقوق مشروط) شهروندان است که اصل شرط در متن قانون لحاظ شده است

(۵ اصل) مانند عدم اطلاع به مبانی اسلام، عدم نقض، استقلال، آزادی، وحدت ملی و موازین اسلامی، عدم مخالفت با اسلام و مصالح عمومی و حقوقی دیگران. حقوق شهروندی در قانون برنامه چهارم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی توسط جمهوری اسلامی ایران از تاریخ اول فروردین ۱۳۸۴ لازم الاجرا بوده است. (مؤذن زادگان، ۱۳۹۰: ۴۸)

رعایت حقوق شهروندی متهمان، هم از سوی قضات و مراجع انتظامی و هم سایر وابستگان و مرتبطان با پرونده های قضایی، لازم و ضروری است؛ تا هم به کشف واقع و هم به رسیدگیها و دادرسی عادلانه و بیطرفانه امیدوار باشیم و راه را برای رسیدگی های خودسرانه و غیر قانونی ببندیم و به جلوگیری از اطاله دادرسی کمک کنیم. در تمام نظامهای حقوقی دنیا متهم همانند شاکی دارای حقوقی است؛ چرا که قانون گذار بر این هدف است که ریشه جرم را بخشکاند تا دیگر چنین اتفاقاتی رخ ندهد. شهروند برخلاف رعیت از حقوق و تکالیف متقابل در ارتباط با دولت برخوردار است. از جمله حقوق او می توان: آزادی عقیده، آزادی بیان، تساوی در مقابل قانون، مصون بودن جان، مال، مسکن و شغل از تعرض، تشکیل اجتماعات، انتخاب شغل دلخواه، تأمین اجتماعی، آموزش و پرورش رایگان، حق دادخواهی، حق تابعیت، حق اقامت را نام برد. قوق شهروندی هدیه الهی و جزو حقوق ذاتی و فطری انسان هاست. از صفات انسانی محسوب می شود، کسی نمی تواند هدیه کند، غیرقابل انتقال است، تقسیم ناپذیر است، عناصر آن لازم و ملزوم یکدیگر هستند، جهانی است؛ زیرا حق مسلم هر عضو خانواده بشری است و هر فرد در هر مکانی که باشد و از هر رنگ، نژاد، جنس، زبان و مذهبی که باشد استحقاق برخوردارگی از آن را دارد، حقوق شهروندی منبعت از تعالیم اسلام می باشد؛ این مفاهیم امروزه جهانی شده و ارزش معنوی پیدا کرده است. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۸: ۹۵)

پلیس به عنوان ضابط عام دادگستری به جهت تعامل مستمر با شهروندان در برخورد با اخلال گران نظم و امنیت در جامعه نیازمند اختیارات خاصی است که گاهی همین اختیارات در برقراری نظم و امنیت به نقض حقوق شهروندی منجر می شود از این رو علی رغم اعطای اختیارات محدود و صریح در پرتو قوانین، لازم است که پلیس ضمن آشنایی با حقوق شهروندی در ماموریت های محوله در رعایات آن اهتمام لازم را داشته باشد. زیرا عدم شناخت ضابطان دادگستری و یا بی توجهی آنان نسبت به حقوق شهروندی متهمان نتایج ذیل را می تواند به همراه داشته باشد: الف) بدبینی شهروندان نسبت به سازمان پلیس و عدم اعتماد آنها که این خود باعث می شود مردم در زمان وقوع جرایم به پلیس مراجعه نکنند دامنه جرایم در

جامعه گسترش می یابد و نظم و امنیت عمومی با تهدید جدی مواجه خواهد شد. ب) اگر پلیس از وظایف خود نسبت به متهم در پرتو حقوق شهروندی ناآگاه باشد این ناآگاهی با اهداف کلی عدالت، در تناقض است و سبب گسترش و توسعه بی عدالتی در سطح جامعه می شود. (نیازپور، ۱۳۹۲: ۱۹)

به راستی آیا همه متهمان از حقوق خود که در قانون اساسی و یا سایر قوانین مقرر شده با خبر هستند؟ و همه میدانند اگر متهم به ارتکاب جرمی متهم شده اند، چه حقوقی دارند و بر فرض این که حقوق خود را شناختند، آیا میدانند باید چگونه از حقوق خود دفاع کنند؟ آیا هر متهمی میدانند که هیچ پلیسی (ضابط دادگستری) حق دستگیری او را (در جرائم غیر مشهود) ندارد، مگر به دستور صریح مقام قضایی؟ و آیا همه شهروندان میدانند به موجب قانون هیچ کس را نمیتوان به دادگاه احضار و یا جلب کرد، مگر آن که مدارک و قراین کافی برای آن وجود داشته باشد؟

با توجه به اینکه حقوق شهروندی متهمان در مراحل مختلف دادرسی کیفری یعنی قبل از صدور حکم، حین صدور حکم، و... قابل تصور است، لذا در این پژوهش با مهمترین حقوقی که یک شهروند در مرحله قبل از صدور حکم تحقیقات مقدماتی در مقام ضابط بودن دارد، اشاره می کنیم و وظایف پلیس را، نسبت به رعایت آن بررسی می نماییم.

مفهوم حقوق شهروندی

حقوق بشر، حقوقی هستند که افراد از بابت انسان بودن خود مستحق تمتع از آن ها می باشند؛ حقوق مزبور برداشتی نوین و ناسوتی و غیر مذهبی از حقوق «طبیعی» که خدادادی قلمداد می شوند، هستند. بدین ترتیب حقوق بشر، جهان شمول، بنیادین و مطلق تلقی می شوند، جهان شمولی آنها بدین معناست که صرف نظر از تابعیت، ریشه قومی یا نژادی، پایگاه اجتماعی و غیره، به همه انسانها، در هر کجا که باشد تعلق دارند. بنیادین بودن آنها از این بابت است که غیر قابل سلب می باشند: ممکن است حقوق بشر نادیده گرفته شود یا نقض شود اما استحقاق یک نسان به تمتع از این حقوق را نمی توان از میان برداشت. مطلق بودن آنها از این حیث است که به مثابه سنگ زیر بنای حیات انسانی واقعا شایسته، چنین حقوقی را نمی توان مشروط ساخت (هر چه که برخی چنین استدلال می کنند که از آنجا که حقوق در تعارض با هم هستند لذا همه آنها نسبی هستند، پس حقوق یک بازی «مجموع صفر» است): حقوق بشر را می توان از حقوق مدنی تمیز داد بر این مبنا که حقوق بشر اصول اخلاقی هستند که ادعای صلاحیت جهانی دارند، حال آنکه حقوق مدنی با آزادی ها و جایگاه قانون اعطایی به شهروندان در هر جامعه خاص ارتباط دارد. با وجود این، مفاهیم حقوق مدنی غالباً متکی به باور زیر بنایی و واقعی به حقوق بشر بوده و به عنوان اصول اخلاقی که در قالب مفهوم شهروندی تبلوری حقوقی یافته اند تلقی می شوند. (مرشدی، ۱۳۹۴: ۲۵)

شهروندی از جمله مفاهیم نو پدیداری است که به طور ویژه ای به برابری و عدالت توجه دارد و در نظریات اجتماعی، سیاسی و حقوقی جایگاه ویژه ای پیدا کرده است. مقوله «شهروندی» وقتی تحقق می یابد که همه افراد یک جامعه از کلیه حقوق مدنی و سیاسی برخوردار باشند و همچنین به فرصت های مورد نظر زندگی از حیث اقتصادی و اجتماعی دسترسی آسان داشته باشند. ضمن اینکه شهروندان به عنوان اعضای یک جامعه در حوزه های مختلف مشارکت دارند و در برابر حقوقی که دارند، مسئولیت هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم بر عهده می گیرند، و شناخت این حقوق و تکالیف نقش مؤثری در ارتقاء شهروندی و ایجاد جامعه ای بر اساس نظم و عدالت دارد. اسلام به عنوان یک دین فراگیر که به همه ابعاد زندگی بشر توجه نموده است، دستورات صریح و شفاف برای روابط اجتماعی انسان ها دارد و نه تنها به کمال معنوی انسان ها توجه نموده است بلکه به چگونگی ساختن جامعه ای نمونه نیز توجه دارد. از جمله مسائل مهم حقوق شهروندی در اسلام توجه به کرامت انسانها به عنوان اشرف مخلوقات، ارزش حیات و زندگی افراد، برابری بدون توجه به نژاد، رنگ، پوست و ...، هدفمند نمودن خلقت انسانها و بیهوده نبودن زندگی انسان می باشد. (مقیم، ۱۳۸۹: ۱۸)

حقوق شهروندی از اهم مباحث حقوق بین المللی و حقوق ملل است و ارزش ذاتی این مقوله تا جایی است که آن را در شمار مباحث محوری حقوق معاصر قرار داده است. بحث حقوق شهروندی و حقوق بشر در اعلامیه استقلال آمریکا و اعلامیه حقوق

بشر و شهروندان فرانسه پس از اعلام جمهوری این کشور به طور منسجم مطرح شد و در پی جنگ جهانی دوم، اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز اضافه گردید و تبعات آنها اصلاحاتی را در زمینه‌های آزادی‌های عقیده، مذهب و... به همراه آورد. اهمیت حقوق شهروندی تا جایی است که رسیدن به یک حکومت مردم سالار و دموکرات مستلزم وجود جامعه‌ای است که مردم آن علاوه بر بلوغ دموکراتیک به حقوق و تکالیف شهروندی خود واقف باشند.

حقوق دفاعی متهم در لایحه جدید آیین دادرسی کیفری

آیین دادرسی کیفری آوردگاه تقابل حقوق، تکالیف و اقتدارات حکومت و شهروندان است چرا که حکومت در پی بر هم خوردن نظم عمومی به جهت ارتکاب یافتن جرم به حکم وظیفه اولیه ایجاد امنیت و آسایش اجتماعی طبق قواعد و ضوابط دادرسی کیفری خود به واکنش در برابر عاملان اجتماعی رویداد مزبور برمی خیزد و لیکن مفاهیم و تعالیم حقوقی جدید که متأثر از آموزه های حقوق بشر و تکریم حکومت های مردم سالار است، حکومت ها را از توسل به هر گونه وسیله، روش یا واکنشی که متضمن تضييع و تحديد حقوق اساسی شهروندان باشد برحذر داشته، اقدامات ایشان را معیاری برای سنجش احترام به حقوق و آزادی های عمومی می داند. چنانکه ماریو پاگانو حقوقدان قرن ۱۸ ایتالیا می گوید «چنانچه به کشوری ناشناخته گام نهد و مشتاق اطلاع از حدود و ثغور حمایت از آزادی های مدنی باشید به قانون آیین دادرسی کیفری آن مراجعه کنید» تقریباً در تمام اسنادی که تاکنون درباره حقوق بشر به تصویب مراجع بین المللی رسیده است مضمون واحدی به چشم می خورد این اسناد به طور خلاصه بر این نکته متفقاند که بشر از حقوق و آزادی هایی برخوردار است که باید الزاماً و به گونه ای موثر از آن حمایت شود و دولت ها موظف اند در صورت نقض این حقوق تدابیر مطمئن برای احقاق حقوق افراد فراهم آورند، استقرار نظم عمومی در یک جامعه پیشرفته محتاج به قوانینی است که محتوای آن با معیارهای صحیح سنجیده شده و شایستگی و توان پاسداری از نظم جامعه را داشته باشد. (بیرانوند، ۱۳۸۹: ۴۱)

حقوق متهم به معنای تضمین راهکارها و تدابیری است که به منظور حفظ و حراست از امتیازها و منافع شخصی که به او اتهام ارتکاب عمل مجرمانه ای وارد شده است. متهم در مراحل مختلف جریان عدالت کیفری و دادرسی جزایی از امتیازها و حقوقی بهره مند است. این مراحل عبارتند از کشف و تعقیب، تحقیقات مقدماتی و نهایی و همچنین محاکمه صدور رای محکومیت و سرانجام اجرای حکم جزایی که در مرحله آخر متهم دیگر مجرم و محکوم علیه می باشد و جایگاه بحث حقوق دفاعی متهم برای وی مطرح نمی شود. رعایت حقوق شهروندی هم از سوی قضات و مراجع انتظامی و هم سایر وابستگان و مرتبطان با پرونده های قضایی لازم و ضروری است تا هم به کشف واقع و هم به رسیدگی ها و دادرسی عادلانه و بی طرفانه امیدوار باشیم و راه را برای رسیدگی های خودسرانه و غیر قانونی ببندیم و به جلوگیری از اطاله جریان دادرسی کمک کنیم. در تمام نظام های حقوقی دنیا متهم همانند شاکی دارای حقوقی است چرا که قانونگذار بر این هدف است که ریشه جرم را بخشکند تا دیگر چنین اتفاقاتی رخ ندهد. وقتی که فردی مرتکب بزه ای می شود که آن فعل در قانون کیفری آن کشور جرم است ایشان مرتکب جرم شده است. حقوق متهم عبارت است از مجموعه امتیازات و امکاناتی که در یک دادرسی منصفانه از بدو اتهام تا صدور حکم لازم است متهم از آن برخوردار باشد تا بتواند در مقابل ادعایی که برخلاف فرض براءت، علیه او مطرح شده است از خود دفاع کند به طوریکه «دفاع از منافع جامعه نباید منجر به نادیده گرفتن حقوق متهمان گردد و به این سبب مقررات آئین دادرسی کیفری باید به گونه ای تنظیم شود که علاوه بر رعایت حقوق جامعه، بی گناه را نیز در اثبات بی گناهی خود یاری کند». (ساقیان، ۱۳۹۳: ۳۵)

در میان انبوه قوانین، قوانین کیفری به طور قطع و بالاخص مقررات مربوط به دادرسی کیفری نقش عمده ای در بقا و دوام نظم جامعه ایفا می نماید. تعقیب و محاکمه و صدور حکم محکومیت درباره بزهکاران و در عین حال ممانعت از صدمه به حقوق آنان و نیز حفظ افراد شریف و پاکدامن و جلوگیری از صدور محکومیت های ناروا که از اهم اهداف آیین دادرسی کیفری است، همه ارتباط دقیق بانظم جامعه داخلی و همچنین بین المللی دارد. حیات و آزادی متهم زمانی از او سلب می شود که ضمن رعایت حقوق دفاعی، طی محاکمه منصفانه، مسوولیت کیفری و تقصیرش ثابت و به موجب حکم

قطعی محکوم شده باشد. بنابراین مقررات آیین دادرسی کیفری که ناگزیر از تغییر و تحول دائمی و انطباق آن با جامعه ای پیشرفته و متمدن است، باید متضمن قواعدی باشد که اجرای عدالت را در سطح تمدن جهانی عصر حاضر تامین نماید. متهم در یک نگاه کلی و جامعه شناسانه کسی است که گمان می رود هنجارهای اجتماعی را زیر پا گذاشته و به حقوق دیگران تعرض کرده است، اعم از این که حق شخص خاصی را نادیده گرفته یا این که حقوق عموم جامعه را پایمال کرده باشد. چنین فردی وقتی وارد سیکل کیفری می شود، انتظارش از عوامل دستگاه قضایی این است که حقوق او را مراعات کنند. حال که این فرد وارد مراجع انتظامی، دادسرا و یا دادگاه می شود، اگر ببیند در این مراجع حقوق او نادیده گرفته می شود، بر او چه می گذرد. درست مانند بیماری که به علت رعایت نکردن نکات بهداشتی دچار بیماری های عفونی و گوارشی شده و وقتی به درمانگاه مراجعه می کند، می بیند که پزشک معالج او در حال خوردن میوه نشسته است، آیا آن متهم و این بیمار بعد از این که از دادسرا یا درمانگاه بیرون رفتند، می آموزند که باید به حقوق دیگران احترام گذارند و یا به اصول بهداشتی پایبند باشند! یا با توجه به اهداف مجازات با اجرای آن می توان به چنین متهمی آموخت که باید خود را با هنجارهای اجتماعی این گونه تطبیق دهد؟ (مارک، ۱۳۹۱: ۷۴)

تحلیل مفهوم حقوق دفاعی متهم

برای پی بردن به مفهوم دقیق حقوق دفاعی و دامنه شمول آن، ناگزیر ابتدا باید مفهوم حق را تحلیل کرد و جایگاه حقوق دفاعی را در این تحلیل مشخص کرد. نخستین تقسیم بندی درباره مفهوم حق را شاید بتوان تقسیم بندی معروف حق در حق بودن و حق داشتن دانست. در این تقسیم بندی، حق در معنای دوم نخست مفهومی ارزشی دارد و اغلب معادل خوب بودن یا درست بودن به کار می رود که تقدم تاریخی طولانی بر معنای دوم دارد. همان بهره مندی فرد صاحب حق از برخی امتیازهاست که نظام حقوقی از آنها حمایت می کند و اغلب در مقابل تکلیف قرار می گیرد. معنای اخیر حق محصول دوران مدرن بوده و در بستر جنبش های نظری و عملی آزادی خواهانه و برابری خواهانه ی انسان دوران مدرن رشد یافته است. حقوق دفاعی متهم به معنای بهره مندی متهم از برخی امتیازها، حمایت ها و تضمین های قانونی و قضایی در جریان دادرسی است. در فلسفه حقوق و حقوق کیفری، وقتی از حقوق متهم صحبت می شود، منظور بار ارزشی آن نیست و موضوع گزاره های اخلاقی قرار نمی گیرد، بلکه مراد بررسی بهره مندی متهم از حق ها و تضمین های مقرر شده برای وی در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی است. بنابراین، حقوق دفاعی زیر مفهوم حق داشتن قرار می گیرند، نه زیر مفهوم حق بودن.

۱. تعریف حقوق دفاعی متهم از منظر آیین دادرسی کیفری

از یک منظر می توان حق ها را به حق های رویه ای و ماهوی تقسیم کرد. حق های ماهوی همان حق های مندرج در نظام های حقوقی اند که به خودی خود متضمن ارزش برای صاحب حق بوده و تحت حمایت قانونی قرار دارند. در مقابل حق های رویه ای آنهاست که در جهت حمایت و تحقق حق های ماهوی کاربرد دارند. به عبارت دیگر حق های رویه ای از آن جهت واجد ارزش اند که برای تحقق و اعمال حق های ماهوی به کار می روند. ولی نقش آنها در راستای اعمال حق های ماهوی به حدی است که می توان ادعا کرد که بدون آنها در راستای اعمال حق های ماهوی تقریباً به صورت نوشته در قانون باقی خواهد ماند و قدرت بروز و ظهور نخواهد یافت. به همین دلیل امروزه حق های رویه ای فربه ای فوق العاده ای یافته اند؛ به نحوی که می توان یکی از نکات افتراق حقوق مدرن با حقوق پیشامدرن را نحیف بودن حق های رویه ای در نظام اخیر و فربه بودن آن در نظام مدرن دانست. زیرا، بشر امروز دریافته است که بهترین قوانین واجد حق های ماهوی مادام که راه کار اجرایی مناسب برای تحقق آنها پیش بینی نشده باشد، متروک خواهد ماند و همچون صندوقچه عطاری که کلید آن مفقود شده و صرفاً مورد استفاده ابزاری قرار خواهند گرفت. با نگاه به اسناد حقوق بشری (اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی) می توان گفت که حقوق دفاعی متهم صرفاً جهت محاکمه عادلانه و عدم تعرض به فرض بی گناهی پیش بینی شده اند و بنابراین، جزء حق های رویه ای قرار می گیرند. حقوق متهم به معنای تضمین راهکارها و تدابیری است که به منظور حفظ و حراست از امتیازها و منافع شخصی که به او اتهام ارتکاب عمل مجرمانه ای وارد شده است. متهم در مراحل مختلف

جریان عدالت کیفری و دادرسی جزایی از امتیازها و حقوقی بهره مند است. این مراحل عبارتند از کشف و تعقیب، تحقیقات مقدماتی و نهایی و همچنین محاکمه صدور رای محکومیت و سرانجام اجرای حکم جزایی که در مرحله آخر متهم دیگر مجرم و محکوم علیه می باشد و جایگاه بحث حقوق دفاعی متهم برای وی مطرح نمی شود. (تدین، ۱۳۹۲: ۲۸)

حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی

در این قسمت از پژوهش اختصاصا به امکانات و حقوق متهم تا قبل از مرحله محاکمه پرداخته خواهد شد. همان طور که اشاره شد در مرحله کشف به اقداماتی اطلاق می شود که پس از آگاهی از وقوع بزه برای حفظ آثار و دلایل آن و دستگیری مرتکب و جلوگیری از فرار و نیز جمع آوری اطلاعات مربوط به جرم ارتکابی صورت می گیرد، اما تعقیب جرم تدارک و طرح دعوا علیه فردی که به عنوان متهم در وقوع جرم دخالت داشته است که این مهم به عهده دادستان می باشد و تحقیقات مقدماتی به کلیه اقدامات قضایی تحقیق (دادیار یا بازپرس) در جمع آوری ادله به ضرر یا سود متهم و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن و سرانجام اظهار نظر قضایی در مورد مجرم بودن یا بی گناهی وی اطلاق می شود که به صورت یکی از قرارهای نهایی؛ منع تعقیب، موقوفی تعقیب یا مجرمیت می باشد در صورت اخیر منتهی به تنظیم و صدور کیفرخواست است و ارسال پرونده به دادگاه کیفری صلاحیتدار برای محاکمه می شود. لازم به ذکر است که تا قبل از تغییر تشکیلات قضایی کشور که به موجب قانون تشکیل دادگاه های عمومی و انقلاب (۱۳۷۳) دادسراها و دادگاه های اختصاصی حذف شده اند حقوق متهم در مرحله قبل از محاکمه بر اساس قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۲۹۰ ه. ش بوده است که در حال حاضر در مورد متهمان سازمان قضایی نیروهای مسلح (دادسراهای نظامی) مجری است. اهم موارد حقوق و امکانات دفاعی متهم در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۲۹۰ ه. ش عبارتند از: مواد ۲۴-۲۵-۴۴-۵۰- بند ۱ ماده ۹۹-۱۰۲-۱۶۱- تبصره اصلاحی بهمن ماه ۱۳۳۵ ذیل ماده ۱۱۲- قسمت اخیر ماده ۱۲۵ اصلاحی بهمن ماه ۱۳۳۵- ماده ۱۲۳ اصلاحی بهمن ماه ۱۳۳۵- تبصره الحاقی ماده ۱۱۲ و تبصره الحاقی ماده ۱۲۹ و تبصره ۲ الحاقی ماده ۱۲۹ و تبصره الحاقی ذیل ماده ۱۶۱ همگی در بهمن ماه ۱۳۳۵- ماده ۵۹ ب اصلاحی ۱۳۵۲- ماده ۳۸ اصلاحی خرداد ۱۳۱۱ و ماده ۱۷۱ اصلاحی مردادماه ۱۳۳۷.

همچنین می توانیم به طور کلی حقوق متهم را در اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸/م) نیز مشاهده کنیم. همانگونه که از این اعلامیه برمی آید مواد سی گانه این اعلامیه امکان بررسی کلی حقوق و آزادی های اصلی را که هر کس با آنها به دنیا می آید به وجود می آورد. دو ماده اول ناظر بر اصول اساسی همه حقوق بشر است. مواد ۳ تا ۲۱ مربوط به حقوق مدنی و سیاسی است. مواد ۲۲ تا ۲۷ به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اختصاص دارد و سه ماده آخر چارچوبی جهت محافظت جدی برای برخورداری همگانی از کلیه حقوق بشر ارائه می دهد. موادی که به طور کلی در این اعلامیه شامل حال متهم نیز می شود و عنوان اختصاری آن به شرح ذیل است؛

ماده (۱) حق آزادی و مساوات در حیثیت و حقوق

ماده (۲) عدم تبعیض

ماده (۵) رهایی از شکنجه یا رفتار توهین آمیز

ماده (۶) حق شناخته شدن به عنوان یک شخص در مقابل قانون

ماده (۷) حق برخورداری از حمایت مساوی در قانون

ماده (۸) حق دادخواهی از محاکم دارای صلاحیت

ماده (۹) آزادی از بازداشت یا تبعیض خودسرانه

ماده (۱۰) حق برخورداری از محاکمه منصفانه و عملی

ماده (۱۱) حق بی گناه محسوب شدن تا زمان اثبات جرم

ماده (۳۰) آزادی از مداخله دولت یا دیگران در برخورداری از هر کدام از حقوق فوق (آیین دادرسی کیفری)

۱. حق تفهیم اتهام

از دیگر حقوق متهم در فرایند دادرسی کیفری، این است که اتهام یا اتهامات انتسابی به او، از سوی پلیس به وی تفهیم گردد. تفهیم اتهام یعنی اینکه متهم قبال از شروع تحقیقات مقدماتی به صورت مکتوب حسب تاسی از اصل ۳۱ قانون اساسی از ماهیات اتهام خود مطلع گردد تا بدین وسیله بتواند وسایل دفاع مناسب را تهیه نماید اهمیت تفهیم اتهام به حدی است که مورد توجه اعلامیه های حقوق بشر و قوانین اساسی و عادی اکثر کشورها قرار گرفته است. مقنن در مواد ۱۲ و ۷۱۸ قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری به ضمانت اجرای این اصل پرداخته است ضمن اینکه به موجب بند ۲ ماده ۸ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و ماده یک قانون مسئولیت مدنی و همچنین اصل ۷۱۷ قانون اساسی، هر متهمی که به طور غیر قانونی دستگیر یا بازداشت شده باشد، حق دارد جبران خسارت خود را از مراجع ذی ربط بخواهد.

« لازمه حمایت از حق دفاع متهم در دفع یا رد اتهام روا یا ناروایی که به او نسبت داده اند و نیز رعایت اصل برائت در این فرایند دادرسی، آگاهی او از موضوع اتهام و دلایل آن است زیرا جهل نسبت به موضوع و دلایل اتهام، موجب خدشه به حقوق و آزادی های فردی و به ویژه دفاع و نقض اصل برائت است.»

۲. حق سکوت

متهم می تواند در مقابل سوالات بازجو (قاضی، پلیس)، سکوت نموده و از پاسخ امتناع نماید.

«اعلام حق سکوت به عنوان یکی از مهم ترین حقوق دفاعی متهم، امروزه در بسیاری از قوانین آیین دادرسی کیفری کشورهای متمدنی جهان به عنوان تکلیفی نه فقط برای قاضی تحقیق بلکه برای پلیس و از همان آغاز تحت نظر گرفتن امر منظور شده است. در این کشورها در صورت انصراف متهم از این حق و اظهار صریح وی مبنای بر آمادگی به ادای هرگونه پاسخ و متعاقب بر درج این امر در صورتجلسه ی تحقیق و امضای آن از سوی متهم، هرگونه پرسش و پاسخی که در چهار چوب ضوابط قانونی به عمل آید مجاز است.

« فقدان تکلیف پلیس یا قاضی تحقیق به اعلام حق سکوت در گذشته امری عادی تلقی می گردیده اما امروزه باید این تکلیف را از دستاوردهای حقوق بشری و قرائتی نوین از آثار اصل برائت در نیمه دوم قرن حاضر محسوب داشت.

در حقوق ایران اعلام حق سکوت متهم از طرف قاضی یا پلیس به عنوان تکلیف نیامده است. برابر قسمت اخیر ماده ۱۲۹ ق.آ.د.ک چنانچه متهم از دادن پاسخ امتناع نماید، امتناع او در صورت مجلس قید می شود. در خصوص اعلام حق سکوت متهم، ماده ۲۹-۱۲۵ لایحه جدید آیین دادرسی کیفری، مقرر می دارد:

«بازپرس پیش از شروع به تحقیق به متهم تفهیم می کند که می تواند سکوت اختیار کند در صورت سکوت، مراتب در صورت مجلس قید می شود.» اگر چه اعلام حق سکوت، توسط پلیس به متهم، به طور صریح، توسط قانونگذار ذکر نشده است، لیکن از آنجایی که، پلیس می تواند به عنوان بازجو از متهم تحقیق نماید بنابراین، اعلام این حق از سوی او به متهم می تواند گامی موثر بر حفظ حقوق شهروندی متهمان در تحقیقات مقدماتی باشد.

۳. ممنوعیت شکنجه و رفتارهای اهانت آمیز:

بر اساس بند ۶ ماده واحد قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، در جریان دستگیری و بازجویی یا استطلاع و تحقیق، باید از ایدای افراد نظیر بستن چشم و سایر اعضا و تحقیر و استخفاف به آنان جلوگیری شود.

اصل ۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به صراحت شکنجه متهم برای گرفتن اقرار و اجبار به شهادت یا اقرار یا سوگند را ممنوع اعلام کرده و متخلف از هرگونه « : مفاد این حکم را مستوجب مجازات قلمداد کرده و فی الجمله مقرر می کند شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است، اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند، مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می شود.

۴. حق داشتن وکیل در تحقیقات مقدماتی

یکی دیگر از حقوق شهروندی متهم در فرآیند دادرسی کیفری حق داشتن وکیل است: حق داشتن وکیل در تحقیقات مقدماتی و لزوم حضور و فعالیت های قانونی وی در دفاع از موکل به ویژه در هنگام بازجویی تامینی بسیار اساسی در جهات حفظ حقوق و آزادی های فردی و جلوگیری از اخلال به حق دفاع است. حضور وکیل در تحقیقات مقدماتی موجب برقراری توازن و تحقیق اصل تساوی سلاح ها در روند دادرسی کیفری است؛ زیرا حضور قیات مجرب تحقیق، شاکی خصوصی، وکیل یا وکلای او و ضابطان دادگستری در سازمان دادسرا که به انگیزه حمایت از حقوق جامعه و زیان دیده از جرم در امر جمع آوری دلایل به ضرر متهم اشتغال دارند مستلزم وجود حقوقدانانی فعال و برجسته در کنار متهم به منظور دفاع از حقوق قانونی وی است.

در حقوق ایران، به این حق توجه ویژه ای شده است، برابر اصل سی و پنجم ق.ا «در همه دادگاهها طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد» به علاوه ماده ۱۲۸ ق.آ.د.ک با در نظر گرفتن حفظ حقوق شهروندی متهم مقرر می دارد: «متهم می تواند یک نفر وکیل همراه خود داشته باشد وکیل متهم می تواند بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه تحقیقات مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بدانند به قاضی اعلام نماید. اظهارات وکیل در صورتجلسه منعکس می شود.» راجع به حق متهم به داشتن وکیل ماده ۲۱-۱۲۱ لایحه جدید آیین دادرسی کیفری مقرر می دارد: «با شروع تحت نظر قرار گرفتن، شخص می تواند تقاضای حضور وکیل کند. وکیل در پایان ملاقات با متهم که نباید بیش از سی دقیقه باشد می تواند ملاحظات کتبی خود را جهت درج در پرونده اعلام کند.»

در خصوص ابهامی که در ماده ۲۱-۱۲۱ لایحه جدید آیین دادرسی کیفری وجود دارد و ممکن است تهدیدی علیه حقوق شهروندی متهمان باشد، لازم به ذکر است که در ماده مذکور قید این نکته که...مدت زمان ملاقات وکیل با متهم نباید بیش از سی دقیقه باشد... (و مجوز بیش از آن مدت را به ضابطین نداده است در عمل نوعی محدودیت و نقض حقوق متهمان از کانال ماموریت های پلیس خواهد بود و بهتر است که در برخی از موارد بنا به شرایط (بیماری، ناشنوایی، وجود مترجم) ... که ممکن است ملاقات اولیه با وکیل بیش از سی دقیقه طول بکشد به همان میزان که ترجمه یا تفهیم مطالب ... زمان بر است بر این مدت زمان افزوده گردد.

همچنین ماده ۲۳-۱۲۵ لایحه مذکور بیان می دارد: «متهم می تواند در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود. چنانچه متهم احضار شده باشد این حق در برگ احضاریه قید و به او ابلاغ می شود وکیل متهم می تواند پرونده را مطالعه و مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بدانند اظهار کند. اظهارات وکیل در صورتجلسه نوشته می شود.» اهمیت حق متهم به داشتن وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی، تا جایی است که «سلب حق تعیین وکیل یا عدم تفهیم این حق به متهم برابر تبصره ماده مذکور موجب بطلان تحقیقات می شود.»

۵. تحصیل دلایل در مرحله تحقیقات مقدماتی

به معنای بدست آوردن و جمع آوری دلایل است، به عبارت دیگر ساختن و بدست آوردن آن دسته از ادله و دلایل قانونی که از سوی قاضی کیفری برای کشف واقع و تلاش برای رسیدن به حقیقت انجام می شود. باید گفت در امور کیفری مقام تعقیب و تحقیق مکلف به تحصیل دلیل و جمع آوری دلایل می باشد، به عبارت دیگر باتوجه به اصل برائت و بی گناهی متهم، مقام قضایی مکلف است کلیه اقدامات قانونی لازم را در جهت تحصیل دلیل و جمع آوری ادله معتبر برای کشف حقیقت فراهم نماید، البته باید به این نکته اشاره کرد که آزادی تحصیل دلیل در امور کیفری بابرخی محدودیتها نیز رو به رو است اگر که این محدودیتها بیشتر در مرحله دادسرا به چشم می خورد.

پس در امور حقوقی، تحصیل دلیل به نفع یکی از طرفین ممنوع است و هدف کشف واقع، آن هم تنها از طریق تبیین ادعاها است ولی در امور کیفری علاوه بر تبیین ادعاها قاضی می تواند هر اقدامی را انجام دهد. به عبارت دیگر آنچه مد نظر قانونگذار است تنها کشف واقع می باشد حتی اگر در این رابطه اصل بیطرفی رعایت نشود.

در رسیدگی به امر کیفری هر نوع اقدامی که به حقوق اساسی فرد اختلال وارد آورد، باید مبنای قانونی داشته باشد. بنابراین، نه تنها بازداشت موقت و سایر اقدامات الزام آور و اجباری علیه متهم بلکه تمامی موارد تحصیل دلایل نیز در حدی که ارتباط با حقوق اساسی داشته باشد دارای اهمیت فوق العاده ای است که تخطی از آن نقض صریح قانون و موجب مسؤولیت خواهد بود. صلاحیت اتخاذ تصمیم در خصوص اقدامات محدودکننده حقوق و آزادیهای فردی در اکثر کشورها به قاضی دادگاه واگذار شده است، هر چند به مأموران پلیس و دادسرا در موارد فوری اختیار در بعضی اقدامات داده شده است، اما تصمیمات آنها در مهلت کوتاهی باید مورد تأیید قاضی قرار گیرد. اصول مربوط به تحصیل دلایل که در گزارشها از آن یاد شده مربوط به آزادی و قانونی بودن دلایل است و معنی آن این است که در دعوی کیفری هر نوع دلیلی پذیرفته است، مگر آنهایی که صریحاً در قانون اساسی و یا قانون عادی منع شده باشد. در مورد وسائل جدید مثل شنود الکترونیکی از راه دور یا مراقبت خودکار با دوربین عکاسی گزارش کشورها مؤید این است که مصوبه قانونی در این باره وجود ندارد. اما غالباً چنین نتیجه گرفته اند که دلایل بدست آمده از این راه به آزادی و اسرار خصوصی فرد لطمه وارد می کند. مع هذا در بعضی گزارشها آمده که تحصیل دلیل با این وسایل به علت حساس بودن امر باید توسط قانونگذار پیش بینی و ضوابط آن دقیقاً تعیین شود. در تحصیل دلایل، اسرار حرفه ای که ضامن اعتماد افراد است و معمولاً بین پزشک و بیمار و یا وکیل و موکل و از این قبیل مشاغل وجود دارد، باید محفوظ بماند و مورد احترام قرار گیرد. مطبوعات نیز در حفظ اسرار نقش مهمی دارند. مدیران مسؤول آن را نباید ملزم به ادای شهادت و افشاء اطلاعات و اخبار مربوط به مقاله های نویسندگان نمود. به علاوه از انتشار اخبار دادگستری راجع به محاکمات قبل از صدور حکم باید خودداری شود. به لحاظ اینکه آثار زبان بخش انتشار مطالب مربوط به جلسه دادرسی در مطبوعات احتمالی و غیرقابل جبران است، حداقل در کشورهایی که این آزادی به مطبوعات داده شده باید محدودیت یا ممنوعیتها در انتشار بعضی مطالب توسط مطبوعات یا به طور کلی رسانه های گروهی کنترل و لاقط تعیین گردد. در اکثر گزارشها با اعتقاد به اصل شایستگی و صحت دلایل، کلیه دلائلی را که با نقض حقوق اساسی اشخاص بدست آمده و مبنای صریح قانونی ندارد، باطل و بلااثر شناخته اند. این قبیل دلایل مطلقاً قابلیت سنجش را ندارد. در مورد دلایل ممنوعه بعضی اشاره به شهود بدون هویت آشکار و نیز شهود وابسته به دولت یا مأمورانی که در شهادت یا گزارش مشخصات واقعی را افشاء نمی نمایند کرده، و قبول این نوع شهادت را خطر مهمی در کشف حقیقت و مسأله دفاع دانسته اند. می گویند شاهد و مأخذ اطلاعات او باید مشخص و آشکار باشد. من باب مثال در اسرائیل به دادسراها اجازه داده شده که از مأموران مخفی به عنوان شاهد بدون اینکه هویت واقعی آنها معلوم شود در امر کیفری استفاده نمایند. در کشور آلمان سابقاً به همین نحو عمل می شد تا اینکه دادگاه فدرال این نوع اقدام را ممنوع کرد و مقرر داشت که در جلسه صورت مجلسی با حضور دادستان و وکیل متهم توسط قاضی تنظیم شود که در آن هویت کامل و واقعی شاهد مشخص و منعکس گردد. (پرادل، ۱۳۹۲: ۶۳)

روش پژوهش، جامعه آماری، حجم نمونه و روش اندازه گیری آن

این پژوهش از لحاظ هدف به دلیل پاسخگویی و ارائه راهکارهایی برای یک مسئله یا مشکل اجتماعی، یک پژوهش کاربردی و از لحاظ شیوه گردآوری داده ها یک پژوهش پیمایشی می باشد که جهت تدوین مبانی نظری پژوهش از روش اسنادی و کتابخانه ای و جهت گردآوری داده های میدانی از یک پرسشنامه محقق ساخته استفاده گردیده است که پایایی آن توسط آزمون آلفای کربناخ ۰/۷۲ گزارش شده است. جامعه آماری این تحقیق شامل متهمان بازداشتی در کلانتری های مناطق ۸ گانه (منطقه ۱ تا منطقه ۸ شهرداری) شهر کرمانشاه می باشد. حجم نمونه در این پژوهش با توجه به فرمول کوکران برابر با ۱۰۰ نفر می باشد روش نمونه گیری در این پژوهش روش نمونه گیری دردسترس می باشد.

سؤالات پژوهش:

سؤال اصلی:

- تا چه میزان متهمان از حقوق شهروندی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟

سؤالات فرعی:

- تا چه میزان متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق رسیدگی بدون تأخیر در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق دسترسی به فوریت‌های پزشکی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق اطلاع به خانواده و وکیل در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تعیین میزان متهمان از حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق سکوت در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟
- تا چه میزان متهمان از حق تفهیم اتهام در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری آگاهی دارند؟

یافته های پژوهش

آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای برای بررسی فرضیه ۱ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۱۶	۰/۲۸
پاسخ های مخالف (q)	۸۴	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۲۸ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در حد مطلوب نمی‌باشد.

آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای برای بررسی فرضیه ۲ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق رسیدگی بدون تأخیر در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
------------------	--------------------	--------------

۰/۰۴	۵۶	پاسخ های موافق (p)
	۴۴	پاسخ های مخالف (q)

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۰۴ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است پس فرضیه فوق تأیید می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در حد مطلوب می باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۳ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی در حد مطلوب می باشد "

سطح معناداری	فراوانی مشاهده شده	پراکندگی پاسخ ها
۰/۳۳	۷	پاسخ های موافق (p)
	۹۳	پاسخ های مخالف (q)

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۳۳ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی در حد مطلوب نمی باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۴ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق دسترسی به فوریت های پزشکی در حد مطلوب می باشد "

سطح معناداری	فراوانی مشاهده شده	پراکندگی پاسخ ها
۰/۴۱	۳	پاسخ های موافق (p)
	۹۷	پاسخ های مخالف (q)

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۴۱ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق دسترسی به فوریت های پزشکی در حد مطلوب نمی باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۵ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس در حد مطلوب می باشد "

سطح معناداری	فراوانی مشاهده شده	پراکندگی پاسخ ها
۰/۳۸	۲۴	پاسخ های موافق (p)
	۷۶	پاسخ های مخالف (q)

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۳۸ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس در حد مطلوب نمی باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۶ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی در حد مطلوب می باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۵۹	۰/۰۳
پاسخ های مخالف (q)	۴۱	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۰۳ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است پس فرضیه فوق تأیید می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی در حد مطلوب می باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۷ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات در حد مطلوب می باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۲۴	۰/۴۰
پاسخ های مخالف (q)	۷۶	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۴۰ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات در حد مطلوب نمی باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۸ :

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق اطلاع به خانواده و وکیل در حد مطلوب می باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۸۲	۰/۰۰۰۱
پاسخ های مخالف (q)	۱۸	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰۱ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است پس فرضیه فوق تأیید می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق اطلاع به خانواده و وکیل در حد مطلوب می باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۹ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۳۵	۰/۱۸
پاسخ های مخالف (q)	۶۵	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۱۸ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب در حد مطلوب نمی‌باشد.

آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای برای بررسی فرضیه ۱۰ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق سکوت در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۲۲	۰/۴۲
پاسخ های مخالف (q)	۷۸	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۴۲ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق سکوت در حد مطلوب نمی‌باشد.

آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای برای بررسی فرضیه ۱۱ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۹۱	۰/۰۰۰۱
پاسخ های مخالف (q)	۹	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰۱ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است پس فرضیه فوق تأیید می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی در حد مطلوب می‌باشد.

آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای برای بررسی فرضیه ۱۲ :

" به نظر می‌رسد، آگاهی متهمان از حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان در حد مطلوب می‌باشد "

پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۱۴	۰/۴۵

پاسخ های مخالف (q)	۸۶
--------------------	----

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۴۵ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ بزرگتر است پس فرضیه فوق رد می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان در حد مطلوب نمی باشد.

آزمون کیدو تک نمونه ای برای بررسی فرضیه ۱۳:

" به نظر می رسد، آگاهی متهمان از حق تفهیم اتهام در حد مطلوب می باشد "		
پراکندگی پاسخ ها	فراوانی مشاهده شده	سطح معناداری
پاسخ های موافق (p)	۸۵	۰/۰۰۰۱
پاسخ های مخالف (q)	۱۵	

با توجه به آزمون فوق چون مقدار سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰۱ می باشد و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است پس فرضیه فوق تأیید می شود و می توان نتیجه گرفت که: آگاهی متهمان از حق تفهیم اتهام در حد مطلوب می باشد.

نتیجه گیری

این پژوهش در پاسخ به ۱۳ فرضیه صورت پذیرفته است که از این مجموع ۵ فرضیه تأیید و ۸ فرضیه رد شده است و پس از تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه ها با نرم افزار SPSS 24 نتایج آن به شرح ذیل می باشد:

نتیجه فرضیه ۱: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۲: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه تأیید شده است؛ آگاهی متهمان از حق مکتوب شدن اظهارات در حد مطلوب می باشد.

نتیجه فرضیه ۳: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۴: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق دسترسی به فوریت های پزشکی در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۵: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۶: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه تأیید شده است؛ آگاهی متهمان از حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی در حد مطلوب می باشد.

نتیجه فرضیه ۷: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۸: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه تأیید شده است؛ آگاهی متهمان از حق اطلاع به خانواده و وکیل در حد مطلوب می باشد.

نتیجه فرضیه ۹: با توجه به آزمون کیدو تک نمونه ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب در حد مطلوب نمی باشد.

نتیجه فرضیه ۱۰: با توجه به آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق سکوت در حد مطلوب نمی‌باشد.

نتیجه فرضیه ۱۱: با توجه به آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه تأیید شده است؛ آگاهی متهمان از حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی در حد مطلوب می‌باشد.

نتیجه فرضیه ۱۲: با توجه به آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه رد شده است؛ آگاهی متهمان از حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان در حد مطلوب نمی‌باشد.

نتیجه فرضیه ۱۳: با توجه به آزمون کیدو تک‌نمونه‌ای که برای بررسی این فرضیه استفاده گردیده است این فرضیه تأیید شده است؛ آگاهی متهمان از حق تفهیم اتهام در حد مطلوب می‌باشد.

و با توجه به نتایج آزمون فریدمن فاکتورهای میزان آگاهی متهمان از حقوق شهروندی در مرحله تحت نظری نزد ضابطان دادگستری به ترتیب اهمیت عبارتند از:

۱. حق رفتار انسانی با شخص تحت تعقیب
۲. حق رسیدگی بدون تأخیر
۳. حق ممنوعیت دستگیری بدون مجوز قانونی
۴. حق تفهیم اتهام
۵. حق اطلاع به خانواده و وکیل
۶. حق عدم مداخله خودسرانه در حریم خصوصی
۷. حق مستند و مستدل بودن کلیه تصمیمات و اقدامات
۸. حق مکتوب شدن اظهارات
۹. حق سکوت
۱۰. حق ممنوعیت پرسیدن سؤالات مبهم از طرف ضابطان
۱۱. حق مقاومت در برابر اقدامات غیر قانونی پلیس
۱۲. حق نظارت مستمر مقام صالح قضایی
۱۳. حق دسترسی به فوریت‌های پزشکی

پیشنهادها

با توجه به این که در تحقیق حاضر به بخشی از حقوق شهروندی متهمان نزد کارکنان کلانتریها به عنوان ضابطان عام دادگستری پرداخته شده است و: ۱- مقررات احضار و جلب متهمان، ۲- مقررات بازجویی از متهمان، ۳- مقررات بدرقه متهمان، ۴- مقررات تحت نظر قرار دادن متهمان، به عنوان بخشی از حقوق آنان به عنوان یک شهروند به اثبات رسیده است، لذا پیشنهاد می‌گردد:

(۱) تمامی موارد قانونی مرتبط با رعایت احضار و جلب متهمان، چگونگی بازجویی، نحوه بدرقه متهمان، تحت نظر قرار دادن آنان:

- ۱-۱ در قالب واحد درسی با عنوان حقوق شهروندی متهمان نزد ضابطان عام دادگستری به عنوان یک سرفصل درسی در برنامه‌های آموزشی مراکز مختلف آموزشی از قبیل مراکز آموزشی سربازی، درجه داری، و دانشگاه علوم انتظامی پیشبینی و ارائه گردند.
- ۱-۲ در قالب یک کتابچه تهیه و تدوین و ضمن آموزش در دوره‌های عرضی رسته انتظامی به کارکنان شاغل در کلانتریها نیز به عنوان یک منبع آموزشی مورد نیاز تحویل گردند.
- ۱-۳ موارد قانونی حقوق متهمان در نزد کارکنان کلانتریها در قالب منشور حقوق متهم در کلانتریها نصبالعین مراجعان به کلانتری قرار گیرند؛ تا اثرات آموزشی برای مراجعان به کلانتریها و همچنین کارکنان در برداشته باشند.
- ۲) با توجه به وضعیت بهداشتی، امکانات موجود در بازداشتگاهها و همچنین تحویل آب و غذا پیشنهاد میگردد:
- ۲-۱ از کفپوشهای مناسب و قابل شستشو در تحت نظرگاههای کلانتریها استفاده شود.
- ۲-۲ طراحی و به کارگیری تختخوابهایی مناسب جهت استفاده در تحت-نظرگاهها که احتمال هر گونه آسیرسانی به متهمانی که ممکن است در شرایط نامساعد روحی قصد خودزنی و یا خودکشی داشته باشند به وسیله آنها مقدور نباشد.
- ۲-۳ واگذاری پتوهای مناسب جهت استفاده متهمانی که در کلانتریها تحت نظر قرار میگیرند و اختصاص اعتبار لازم به کلانتریها جهت شستشوی هفتگی پتوهای مورد استفاده متهمان.
- ۲-۴ به کارگیری وسایل گرمازا و خنک کننده با طراحی مناسب و رعایت اصول ایمنی در تحت نظرگاههای کلانتریها.
- ۲-۵ اختصاص جیره غذایی برای متهمانی که در کلانتریها تحت نظر قرار می گیرند.
- ۲-۶ امکان استفاده از سرویسهای بهداشتی مجزا با امکانات مایع دستشویی برای متهمان فراهم گردد.
- ۲-۷ استفاده از دستگاه تهویه هوا در تحت نظرگاهها.
- ۲-۸ امکان استفاده از روشنایی و نور مناسب در تحت نظرگاهها با طراحی شکلی و محیطی.
- ۲-۹ به کارگیری نفرات آموزش دیده به عنوان مسؤل تحت نظرگاهها که ملزم و متعهد به رعایت حقوق ابتدایی متهمان در حین حضور در تحت نظرگاهها از قبیل: امکان استفاده از سرویسهای بهداشتی، تحویل به موقع آب و مواد غذایی و ... باشند.
- ۳) در هر فرماندهی انتظامی شهرستان بعد از سرویس اداری از وجود افسران جانشین استفاده به عمل میآید. لذا میتوان سرکشی و نظارت بر تحت‌نظرگاه- های کلانتری و پاسگاهها را در جهت بررسی رعایت حقوق متهمان به عنوان یک بند به شرح وظایف آنان افزود و با این اقدام فرمانده انتظامی هر شهرستان ابتدای شروع خدمت روزانه‌اش با مطالعه و گزارش افسران جانشین از وضعیت متهمان تحت نظر آگاهی مییابد.
- ۴) در ساختمان ستاد فرماندهی انتظامی هر شهرستان یک ساختمان مناسب با امکانات و تجهیزات لازم به عنوان تحت‌نظرگاه مرکزی شهرستان پیش بینی گردد و متهمان تحت نظری مربوط به هر کلانتری و پاسگاه جهت نگهداری به این یگان معرفی گردند تا شرایط و امکانات مناسب و یکسان برای کلیه افراد تحت نظری فراهم گردد.
- ۵) امکان جداسازی و رعایت شرایط سنی بین افراد تحت نظری را میتوان لحاظ کرد.
- ۶) الزام معاینه متهم توسط یک پزشک معتمد (ترجیحاً پزشک قانونی) در فاصله حداکثر یک ساعت پس از بازداشت به تقاضای متهم، وکیل یا اعضای خانواده اش رعایت گردد. صورتجلسه معاینه نیز باید ضمیمه پرونده شده و یک نسخه نزد پزشک باشد. در صورت تقاضای وکیل متهم یا بستگان وی تصویری از آن نیز به متقاضی تسلیم شود.
- ۷) انعکاس وضعیت ظاهری متهم از حیث سلامت یا وجود آثار ضرب و جرح، بی حالی، بدحالی، خستگی شدید توسط بازجویان در زمان تحقیق از متهم یا حضور وی نزد قاضی الزامی باشد.
- ۸) تحت نظرگاهها از پذیرش افرادی که آثار ضرب و جرح یا بدحالی و ضعف شدید در آنها دیده می شود خودداری کنند. در این صورت ضمن انعکاس در دفاتر مربوطه، مراتب را به مقامات بالاتر گزارش نمایند. در این صورت مقام بالاتر ضمن

انعکاس فوری موضوع به قاضی رسیدگی کننده، اقدامات درمانی لازم را انجام داده و در صورت تأیید قاضی بر مبنای نظریه پزشک معتمد، تحت نظرگاهها با درج شرح وضعیت متهم در سوابق مربوط، وی را با قرار کتبی مقام قضایی پذیرش کنند.

۹) اسامی متهمان، نوع اتهام، محل دستگیری و نگهداری شان باید طی یک ساعت از زمان دستگیری از طریق دورنگار به اطلاع دادستان برسد. همچنین اگر بازداشت در ساعات اداری باشد، متهم به همراه پرونده به دادسرا اعزام گردد و در نزدیک ترین ساعت فعالیت کشیک مقامات قضایی، نزد قاضی ذیصلاح حاضر شود.

۱۰) طی مدت حداکثر ۲۴ ساعت در جرائم غیر تروریستی مراتب بازداشت متهم و محل نگهداری وی باید به اطلاع خانواده اش برسد. این امر در جرائم تروریستی طی یک هفته انجام شود.

۱۱) در نخستین ساعات دستگیری و بازداشت برای اطمینان خانواده متهم از سلامتی وی با معرفی متهم یا خانواده او، وکیل منتخب می تواند به مدت حداکثر نیم ساعت با وی ملاقات حضوری داشته باشد.

۱۲) به منظور نظارت و کنترل بر افراد تحت نظری و همچنین نظارت بر نحوه رفتار مأموران و رعایت حقوق آنان میتوان از تجهیزات و سیستمهای ضبط ویدئویی مستمر با قابلیت بازنگری و نگهداری به عنوان یک سند استفاده نمود.

منابع

۱. آنسل، مارک). (۱۳۹۱) دفاع اجتماعی. ترجمه: محمد آشوری، علیحسین نجفی ابرندآبادی، ویراست چهارم، تهران: گنج دانش.
۲. پرادل، ژان). (۱۳۹۲) درآمدی بر آیین دادرسی کیفری تطبیقی. ترجمه: محمد مهدی ساقیان، دائره المعارف علوم جنائی، کتاب دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
۳. تدین، عباس). (۱۳۹۲) قرار نظارت قضائی در فرایند دادرسی کیفری ایران و فرانسه. دائره المعارف علوم جنائی، کتاب دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
۴. شاملو احمدی، محمدحسین). (۱۳۸۴) پیرامون دادسرا. چاپ اول، تهران: دادیار.
۵. آیین دادرسی کیفری در مرحله تحقیقات مقدماتی. دائره المعارف علوم جنائی، کتاب دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
۶. مقررات کنونی و لایحه آیین دادرسی کیفری. دائرهالمعارف علوم جنائی، کتاب دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
۷. حقوق شهروندی متهمان در مرحله کشف جرم توسط پلیس ۱۲۲ دوره دوم سال چهارم زمستان ۸۹ شماره ۱۳
۸. ساقیان، محمد مهدی، (۱۳۹۳)، تقویت حقوق و آزادیهای متهم در مرحله تحقیقات مقدمات آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، تهران، پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره ششم.
۹. بیرانوند، رضا، (۱۳۸۹)، وظایف پلیس شهروند مدار در رعایت حقوق شهروندی متهمان (در مرحله تحقیقات مقدماتی)، تهران، پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره ششم.
۱۰. کوشکی، غلامحسن، (۱۳۹۲)، بررسی مهمترین نوآوریهای «حمایتی» و «سازمانی» قانون آیین دادرسی کیفری در مرحله تحقیقات مقدماتی. تهران، دائره المعارف علوم جنائی، کتاب دوم. چاپ نخست، تهران: میزان.
۱۱. موذن زادگان، حسنعلی، (۱۳۹۰)، مطالعه تطبیقی وظایف و اختیارات ضابطان دادگستری در مقررات کنونی و لایحه آیین دادرسی کیفری. دائرهالمعارف علوم جنائی، کتاب دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
۱۲. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۸۸)، رویکرد جرمشناختی قانون حقوق شهروندی. مجموعه مقالات حقوق شهروندی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۳. نیازپور، امیرحسین (۱۳۹۲) حق متهمان مبنی بر داشتن وکیل در فرایند کیفری؛ جلوه‌های از حقوق شهروندی. تهران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵.
۱۴. مرشدی، مسعود، (۱۳۹۴)، وضعیت رعایت حقوق شهروندی متهم در مرحله تحقیقات پلیسی (در پرتو قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲)، فصلنامه علمی - تخصصی دانش انتظامی آذربایجان غربی، سال هشتم، شماره ۲۸.
۱۵. مقیمی، مهدی، (۱۳۸۹)، حقوق شهروندی متهمان در مرحله کشف جرم توسط پلیس، تهران، مجله کارآگاه، دوره دوم، سال چهارم، شماره ۱۳.